

СИМВОЛІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВИРАЖЕННЯ ХРИСТІАНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджується сакральна символіка як важлива складова релігійної комунікації. Аналізуються механізми впливу релігійних символів у контексті формування й вираження християнської ідентичності на прикладі семіотичного розшифрування окремих текстів Святого Письма та духовної церковної традиції.

Вступ

Комунікативний вимір релігії виразно виявляється у проблемі релігійної ідентичності. Соціальний та ідеально-трансцендентний аспекти комунікації віруючої людини ґрунтуються на певних смислових і змістовних аспектах вербальної й невербальної інформації.

К. Ранер, розглядаючи богословський та антропологічний підходи до розуміння «спасіння» у контексті особистісного буття, відзначив: «Якщо для реалізації власного буття, оскільки воно історичне, необхідна (не просто як зовнішній матеріал, а як внутрішня конститутивна основа) комунікація духовних суб'єктів в істині, любові й суспільстві, то єдність історії всіх людей та єдність історії спасіння первісно виступають трансцендентальною особливістю особистої історії кожного, і навпаки, саме тому, що мова йде про історії багатьох суб'єктів» [1, с. 57]. Видатний теолог акцентував на нерозривності особистого шляху до Бога від процесів людського міжособистісного спілкування.

Якраз релігійна комунікація виступає однією з найважливіших форм семіотичної природи мови, крізь яку людина виражає своє відношення до надприродного та сприймає себе в цьому світі.

У комунікативному просторі релігії важливе місце належить саме сакральній символіці, полісемантичні виміри котрої виражаються в людському спілкуванні (як у горизонтальному, так і вертикальному вимірах) та світоглядній самоідентифікації віруючих.

Адекватна інтерпретація імпліцитної інформації християнських семіотичних систем потребує знання герменевтичної традиції. Тому важливим завданням релігієзнавчої науки є дослідження теоретичного підґрунтя інтерпретаційного інструментарію релігійно-семіотичних текстів, що уможлиблює пізнання глибинних пластів християнської ідентичності.

Аналіз досліджень і публікацій

Сакральна символіка має широкий діапазон досліджень у світовій релігієзнавчій і теологічній науці. У даній роботі не маємо наміру представляти всю повноту семіотичного дискурсу християнської релігії. Представимо окремі аспекти розуміння релігійної символіки у процесах репрезентації християнської ідентичності, що раніше не було предметом наукових розвідок. Теоретичною основою нашої статті є дослідження К. Бломберга, Р. Брауна, К. Вааймана, Д.Ф. О'Грейді, Т. Стіліанопулоса, які розглядали символіку в загальному вивченні структури текстів Святого Письма; Ж.-Ф. Грульє, М. Голянич, Т. Горбаченко, П. Ервіна, Р. Отто, К. Ранера, А. Хаутелена, котрі аналізували теологічні, лінгвістичні й психологічні фактори у процесі передавання й розуміння релігійної інформації.

Постановка завдання

У нашому дослідженні розглядаємо семіотичні системи комунікації, в яких її учасники оперують символічно зашифрованими повідомленнями, що є вагомим чинником християнської ідентичності. Метою статті є аналіз сакральної символіки як важливого фактору формування і вираження християнської ідентичності на прикладі символічного розуміння окремих текстів Біблії й духовної практики церковної традиції.

Основна частина

Комунікація будь-якого виду інформації виконує важливу роль в інтерперсональних стосунках, адже уможлиблює суспільне та індивідуальне функціонування особистості. Передавання й отримання кодів і символів є однією з найвагоміших форм людської активності, а також невід'ємною рисою культури. У ситуаціях, коли інтерперсональна комунікація має на меті вплинути на особисті переконання особистості, сформувати певний погляд і позицію, то маємо справу з явищем персвазії. Це форма цільового впливу, завданням котрого є зміна мислення, відчуттів та діяльності осіб [див.: 2, р. 86-88].

Сакральну символіку можемо віднести до такого способу передавання інформації, інтенціональність якого передбачає формування релігійного світогляду особистості (окрім естетично-культурного й емоційно-психологічного впливів): богословський зміст переданої і розшифрованої інформації пов'язаний передусім із актуалізацією послання спасіння (маємо на увазі християнство), що черпає свій зміст зі Святого Письма та церковної традиції.

Процес комунікації полягає в представленні окремого комунікату за допомогою відповідних кодів, котрі мають бути розшифрованими реципієнтом.

Християнська історія спасіння є свідченням постійної комунікації Бога з людиною, на основі якої розвинулася широка теологічна і філософська рефлексія над різними її аспектами, зокрема й у площині символіки як окремого виду мови, що «відповідно до своєї соціальної і матеріальної природи <...> безпосередньо чи опосередковано відображає складові елементи духовної й матеріальної культур» [3, с. 5].

Французький теолог Л. М. Шове вважає, що Бог присутній не стільки у природі людського мислення руху, скільки в мові. Важливою є символічна функція мови. Загалом «символічна взаємодія між людьми та між людьми і речами, що створює культуру, відповідно, само по собі не є несподіваним, безкорисливим даром, що зосереджений не в психічній природі речей та жодним чином їй не тотожним: те, що виступає продуктом культури, наприклад у мистецтві, політиці і в грі, як і в релігії, оточує нас, ніби

всесвіт із символів, огортає нас, ніби друга шкіра», а «в таїнствах юдео-християнської традиції цей символічний всесвіт зосереджений на ключових моментах життя» [цит. за: 4, с. 388]. Як приклад, можна згадати матеріальну форму таїнства хрещення, семантичне поле якої володіє широким семіотичним потенціалом, що функціонує як у теологічній площині, так і в сфері народної культури.

На переконання К. Ранера, усі християнські образи – новозавітні, богословські, ті, що походять із народної побожності чи високого мистецтва – містять у собі психологічно-екзистенційні особливості християн. Вони якраз і виступають символами та знаками [див.: 5]. Відповідно, можна зробити висновок, що без цієї основи складною буде комунікація в християнському дискурсивному просторі.

У контексті функціонування в філософському дискурсі італійського поняття *concetto*, котре на українську мову можна перекласти як «поняття, ідея, думка, репрезентація» [6, с. 446], відзначається його платонічний або образний, символічний чи метафізичний сенс: «на протилежність «ідеї», яка зберігає свій престиж метафізичної інстанції, *concetto* тепер має царину застосування, що простягається від вправних винаходів (усі символічні фігури: алегорії, емблеми, девізи, мальовані загадки) до мови янголів (і *concetto divini*), навіть до шифрованої мови Бога, яка перетворює світ на широку систему загадкових, алегоричних, емблематичних знаків» [6, с. 449]. Немає потреби доводити зв'язок італійської культурної традиції із християнством протягом багатьох століть історії, тому семантичні тонкощі цього філософського поняття цілком виразно вказують на зв'язок таємничо-сакрального й інтелектуального, яке часто органічно трансформоване саме у символіці. Якраз згадані чинники виступають невід'ємними складовими християнської ідентичності.

Як приклад, згадаємо христологічні символи, які «досягають більшої глибини реальності Ісуса та повертаються назад до людей, несучи певні аспекти розуміння його особистості, які впливають на людську душу та віру. Доля присутньої в символі реальності залежить від конкретного вибору образу. Деякі символи діють, намагаючись викликати відгук» [7, с. 216]. Великою помилкою було б недооцінювати важливу роль символів Христа у пізнанні Його сутності. Адже вони здатні набагато дієвіше детерминувати відношення людини до життя, змінювати відношення до себе та світу, створювати почуття співпричетності й втаємниченості.

Символіка впливає не тільки на естетичні відчуття й інтелектуальну складову людського ества. За словами сучасного теолога Дж. Ф. О'Грейді, «вони залучають у сприйняття людини цілковито – з усіма гранями її буття, які роблять людське спілкування тим, чим воно є. Коли символ віднаходить для нас певну реальність, кінцевий результат перевищує академічне знання. Символ фактично містить реальність, котру собою знаменує, і такий спосіб залучає всю людську особистість та особливим чином зосереджує сприйняття» [7, с. 216].

Загальновідома роль найдавніших християнських символів у вирішенні питань внутрішньої єдності й ідентичності у спільнотах античного світу, во-

роже настроєного до adeptів Христового вчення. У ранньохристиянському мистецтві не існувало антропоморфного зображення Ісуса Христа, воно замінювалося його символічними представленнями. На Сході та в римських катакомбах зустрічаються монограми імені Христа в грецькому та латинському письмі, зображення риби як таємного запису Його імені (ΙΧΘΥΣ – по-грецьки «риба») та водночас абрєвіатура слів Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὁ Σωτὴρ – Ісус Христос, Син Божий, Спаситель), зображення агня поряд із символами страстей, передусім хрестом і терновим вінцем; у рельєфах саркофагів, а також у розписах і мозаїках катакомб Христос зображувався у вигляді Доброго Пастиря, виноградаря чи Орфея, що співвідносилось з текстами Святого Письма і містичним тлумаченням Його спасительної місії (напр., саркофаг Петра з Латеранського музею в Римі, мозаїка із зображенням Доброго Пастиря в мавзолеї Галли Плацидії у Равенні та ін.).

Безперечно, самі по собі символи не є самодостатніми, адже вони лише відсилають реципієнта до певної реальності, яку собою не можуть замінити, адже виступають лише зовнішньою формою певного прихованого, глибокого й таємничого змісту.

Р. Отто відзначає, що таємничість є чимось значно більшим, ніж просто загадковість, хоча між ними існує виразний зв'язок. Вчений, за приклад наводить сприйняття віруючими літургійних співів «Аллилуя», «Kyrie eleison»: такі для більшості незрозумілі вирази сакральної мови не зменшують релігійності та не означають лише сентиментальне прив'язання до маєстатичної традиції, а навпаки: «завдяки їм розвивається й постійно їх супроводжує відчуття таємниці, відчуття чогось цілком іншого» [8, с. 317].

Аби християнський символ виконав своє завдання і був відповідним чином прийнятий окремим індивідом або спільнотою, то повинен співвідвестись із конкретним релігійно-духовним досвідом і живою практикою віри. Водночас, символи допомагають у формуванні й поглибленні актуалізованої віри.

Найбільш дієвими є передусім найдавніші символи, адже вони становлять органічну частину християнського континууму, причетність до котрого уможливорює формування зрілого християнина, що усвідомлює власну суб'єктивовану відповідальність й свободу. Лише універсальні символи долають часо-просторові кордони в історії Церкви. Символи, що сформувалися в локальних спільнотах, або зникають як артефакти минулого, або ж розшифровуються відносно відокремленою групою людей.

Біблійна символіка належить до найдавніших пластів християнської семіосфери.

Т. Стіліанопулос аналізує три рівні біблійної герменевтики: «екзегетичний» (сприймання фабульного змісту біблійного тексту), «інтерпретативний», або «оціночний» (богословське критичне пояснення) та «преображаючий» (особисте прийняття істин Святого Письма). Третій рівень, на думку вченого, є найважливішим, адже на ньому відбувається «екзистенційне залучення» окремих віруючих або спільнот, котрі приймають вплив тексту на своє життя [див.: 9, с. 198-199]. Безперечно, герменевтичний рівень преображення, тобто осягнення спілкування

з Богом, прийняття його дарів, характеризується суб'єктивністю, закритістю перед дискурсивними раціональними процедурами. Одним із результатів «герменевтики преображення» є «преображений християнин, однак не в блискучій ізоляції, але в спілкуванні та взаємній відповідальності зі своїми братами й сестрами» [9, с. 253]. Попри образно-метафоричний характер класифікації Т. Стіліанопулоса, вона цікава з точки зору розуміння комунікації у церковному бутті як традиційному просторі формування християнської ідентичності.

Символічна комунікація також значною мірою потребує інтуїтивного прочитування, тому її роль у християнській самоідентифікації особистості вельми вагома. К. Ваайман досліджує цікавий герменевтичний аспект: практику духовного читання. Вчений виділяє два його основних результати: внутрішній (особисте розуміння) та зовнішній (практичне діяння), що впливають з герменевтичного досвіду розуміння Святого Письма як «знака: як річ воно пізнаване, але, як знак, передає нам щось неосяжне» [10, с. 131]. Не можемо заперечити важливість внутрішнього осягнення та прагнення поділитися його наслідками у практичній площині в структурі християнської ідентичності.

К. Бломберг відзначає існування в часи Ісуса Христа функціонування стандартних символів, що володіли відносно фіксованим значенням. Розуміння їхньої автентичної семантики важливе для осягнення повноти біблійного одкровення. Вчений виділяє кілька «стандартних метафор», які допомагають у тлумаченні притч Христа: отець, суддя та пастир - символ Бога; виноградник, лоза, вівці - народу Божого; ворог - сатани; врожай злаків і винограду - останній суд; свято, шлюб, святковий одяг - месіанський бенкет у майбутньому [див.: 11, с. 38].

Не вникаючи в дискусії про правомірність та доцільність розуміти притчі Христа як певні алегорії, звернемося до поглядів Е. Дж. Тінслі, котрий вважає, що несправедливо вбачати в алегоріях лише штучний, «надуманий» літературний прийом. Безперечно, погано складені алегорії заслуговують подібного докору, але в гармонійно складених усі окремі деталі складаються в цілісну картину. Те саме стосується і символічної інтерпретації. З точки зору науковця, «питання полягає не в тому, чи є певні притчі Ісуса алегоріями, а в тому, алегорією чого вони виступають» [цит. за: 11, с. 40]. Далі вчений свої висновки підтверджує посиланням на «алегоричне коло» Грема Хафа.

Г. Хаф проводить розрізнення між «наївною алегорією» та «документальним реалізмом», вбачаючи у них два протилежних типи прозаїчної вигадки. У першому типі прози превалює метафоричне значення, а в другому - буквально. Метафоричне й буквально значення зрівноважують одне одного на рівнях т. зв. «втілення» і «символізму». У «втіленні» значення впливає з тексту як цілого, а в символічній нарації - з окремих його частин, тобто символів, яким віділяється більш детальна увага [цит. за: 11, с. 40-41].

Загалом, у ранньохристиянській екзегезі Старого Заповіту одним із її видів була алегореза, приклад котрої виразно присутній у Посланні апостола Павла до галатів, де він говорить про те, що звер-

тається до алегоричної екзегези: «Написано бо, що Авраам мав двох синів: одного від рабині, а другого від вільної. Та той, що від рабині, народився за тілом, а той, що від вільної - за обітницею. Це має інше значення: оті дві жінки - то два завіти; один з гори Синаю, що рабів родить, це - Агар; а гора Синай в Арабії і відповідає теперішньому Єрусалимові, що дійсно поневолений з дітьми своїми. А вишній Єрусалим - вільний, він мати всім нам» (Гал. 4, 22-26). Можна знайти й інші місця у Павлових текстах, де апостол зневажає буквальный зміст і звертається до алегоричного тлумачення [див.: 13, с. 98-99].

У даному контексті варто згадати про давню суперечку літературознавців стосовно розмежування понять алегорія та символ, яка починає свою історію ще з часів романтиків, котрі зневажали алегоризм (як штучний пережиток у літературі) і підносили символізм. Ця проблема має вплив і на біблійну герменевтику, а ширше - на розуміння послання Святого Письма, без котрого, безперечно, неможливими є процеси актуалізованого формування християнської ідентичності.

Отож, розмежування алегорії й символу базувалося на категоріальній помилці: зіставлялися поняття, що не належать до одного класу. Алегорія, як форма висловлювання, передбачає два і більше рівні значення (інколи під цим терміном позначають загалом весь твір, написаний у формі алегоричного дискурсу). А символ - це специфічний елемент нарації, котрий відіграє роль коду, при допомозі котрого можна розшифрувати додаткові рівні значення у багатоступневих структурах. Хоча алегорія й символ можуть функціонувати цілком автономно, «в алегорії зазвичай знаходимо чимало символів, а символічний твір легко перетворюється в алегоричний» [11, с. 53].

Можна додати, що не тільки читання канонічних текстів Біблії володіє потенціалом герменевтичного дешифрування, але й інші семіотичні системи християнської культури: живопис, архітектура, літургійні жести тощо.

Будь-який семіотичний текст є репрезентантом певного комунікативного акту, реального чи потенційного, що залежить як від його внутрішньоформної динаміки, так і зовнішнього комунікативно-прагматичного функціонування. Важлива системність у сприйнятті християнського одкровення через розуміння символічних конотацій. Адже «окремо взятий код, засобами якого інтерпретується текст, сприяє розкриттю лише одного його аспекту. Розгляд тексту через призму «полікодованості» допомагає виявити значення, які не «діалогізували» в його межах, не оприявлювалися в просторі вибраної кодувальної системи, тобто загальна зашифрована текстуальна тканина вимагає врахування «інтенцій» кожного значущого рівня дискурсу як вербалізованої даності» [14, с. 163].

Окремі символи певної семіотичної системи комунікують не тільки між собою, але водночас вимагають активної роботи реципієнта, що стосується і природи біблійних книг, свідченням чого є невичерпальність актуального змісту Святого Письма в кожен історичну епоху. За словами бібліста Реймонда Брауна, «коли книга написана, вона вступає у діалог

з читачами (зокрема й майбутніми) <...> Текст – це не просто об'єкт, котрий аналізує інтерпретатор, видобуваючи з нього однозначний зміст, але структура, котру читач залучає у процес осягнення смислу, і тому може мати більше одного правильного значення. Будучи написаним, текст виходить з-під авторського контролю і не може бути двічі інтерпретованим в однаковій ситуації» [15, с. 77].

Релігійна символіка вимагає діалогічної особистої роботи віруючих, які залучають сприйманий зміст у структуру власної ідентичності.

Висновки

Сакральна символіка, особливо її найдавніші групи, належить до важливих форм передавання інформації у релігійному дискурсі, в процесі якого відбувається включення перцепованого змісту в структури особистого світогляду. Символічна християнська комунікація у контексті світоглядної самоідентифікації постає незамінним процесом, учасники котрого оперують семіотичними засобами інформаційного повідомлення та пізнають фрейми християнської ідентичності. У перспективі наукових досліджень варто проаналізувати окремі семіосфери християнської символіки, що структуровані у цілісну систему.

Список літератури

1. Ранер К. Основание веры. Введение в христианское богословие / К. Ранер ; [пер. с нем.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2006. – 662 с. – (Серия «Современное богословие»).
2. Erwin P. Attitudes and Persuasion / P. Erwin. – London : Psychology Press, 2001. – 168 p.
3. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект : монографія / Т. Г. Горбаченко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 272 с.
4. Хаутелен А. Бог: открытый вопрос. Богословские перспективы современной культуры / А. Хаутелен ; [пер. с

нидерл.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – 517 с. – (Серия «Современное богословие»).

5. Rahner K. The Theology of the Symbol / K. Rahner // Theological Investigation. Vol. IV – Baltimore : Helicon, 1966. – P. 221-252.

6. Грулье Ж.-Ф. Concetto поняття, ідея, думка / Ж.-Ф. Грулье // Европейський словник філософій : лексикон неперекладностей / [під ред. Б. Кассен]. – К. : Дух і літера, 2009. – Т. 1. – С. 446-451.

7. О'Грейди Д. Ф. Современное состояние христологии / Д. Ф. О'Грейди // Современное католическое богословие : хрестоматия / [под ред. Хейза М. А., Джирона Л. ; пер. с англ.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – С. 201-231.

8. Otto R. Środki wyrazu numinosum / R. Otto // Antropologia słowa : zagadnienia i wybór tekstów. – Warszawa : W-wo UW, 2003. – S. 315-321.

9. Стилианопулос Т. Новый Завет : Православная перспектива. Писание, предание, герменевтика / Т. Стилианопулос ; [пер. с англ.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – ххii+296 с. – (Серия «Современная библеистика»).

10. Ваайман К. Духовность. Формы, принципы, подходы / К. Ваайман ; [пер. с нидерл.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2009. – VIII+410 с. – (Серия «Диалог»).

11. Бломберг К. Интерпретация притчей / К. Бломберг ; [пер. с англ.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. – 380 с. – (Серия «Современная библеистика»).

12. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. – United Bible Societies, 1991. – 1494 с.

13. Данн Дж. Д. Единство и многообразие в Новом Завете : исследование природы первоначального христианства ; [пер. с англ.] / Дж. Д. Данн. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2009. – lvi+523 с. – (Серия «Современная библеистика»).

14. Голянич М. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія / М. Голянич. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 296 с.

15. Браун Р. Введение в Новый Завет. Том I / Р. Браун ; [пер. с англ.]. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2009. – 450 с. – (Серия «Современная библеистика»).

И.Б. ОСТАШУК.

СИМВОЛИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК ВЫРАЖЕНИЕ ХРИСТИАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Исследуется сакральная символика как важная составляющая религиозной коммуникации. Анализируются механизмы влияния религиозных символов в контексте формирования и выражения христианской идентичности на примере семіотического расшифровывания отдельных текстов Священного Писания и духовной церковной традиции.

I. OSTASHCHUK.

SYMBOLIC COMMUNICATION AS A REPRESENTATION OF CHRISTIAN IDENTITY

The sacred symbols as an important part of religious communication are investigated. Mechanisms of influence of religious symbols in the context of expression and Christian identity on the example of semiotic decoding of certain texts of Holy Scripture and church tradition is analysed.

УДК 291. 11

О.М. Сідоркіна, канд. філос. наук

РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ В УКРАЇНІ У СИСТЕМІ ТРАНСЛЯЦІЇ ТРАДИЦІЙНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДОСВІДУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються питання історичної наступності ідейних засад традиційних релігійних і світських ідеологій в Україні та їх вплив на релігійну свідомість.

Вступ

Один із важливих аспектів релігійної свідомості у сучасному українському суспільстві пов'язаний із трансформацією світоглядно-ідеологічної моделі суспільства, набуттям релігією ідеологічних функцій та акумуляцією нею традиційного соціокультурного досвіду, що випливає із специфіки функціонування релігійної свідомості у різних типах суспільства. Змістовний бік зазначеного питання полягає у

з'ясуванні причин трансформації ідейних засад суспільства за схемою: релігійна свідомість та ідеологія – світська ідеологія – відновлення релігійної свідомості за досить короткий історичний період.

Аналіз досліджень і публікацій

У радянський період до аналізу питань спадковості традицій, культурних норм, ідейних засад суспільного буття підходили з позицій існування двох